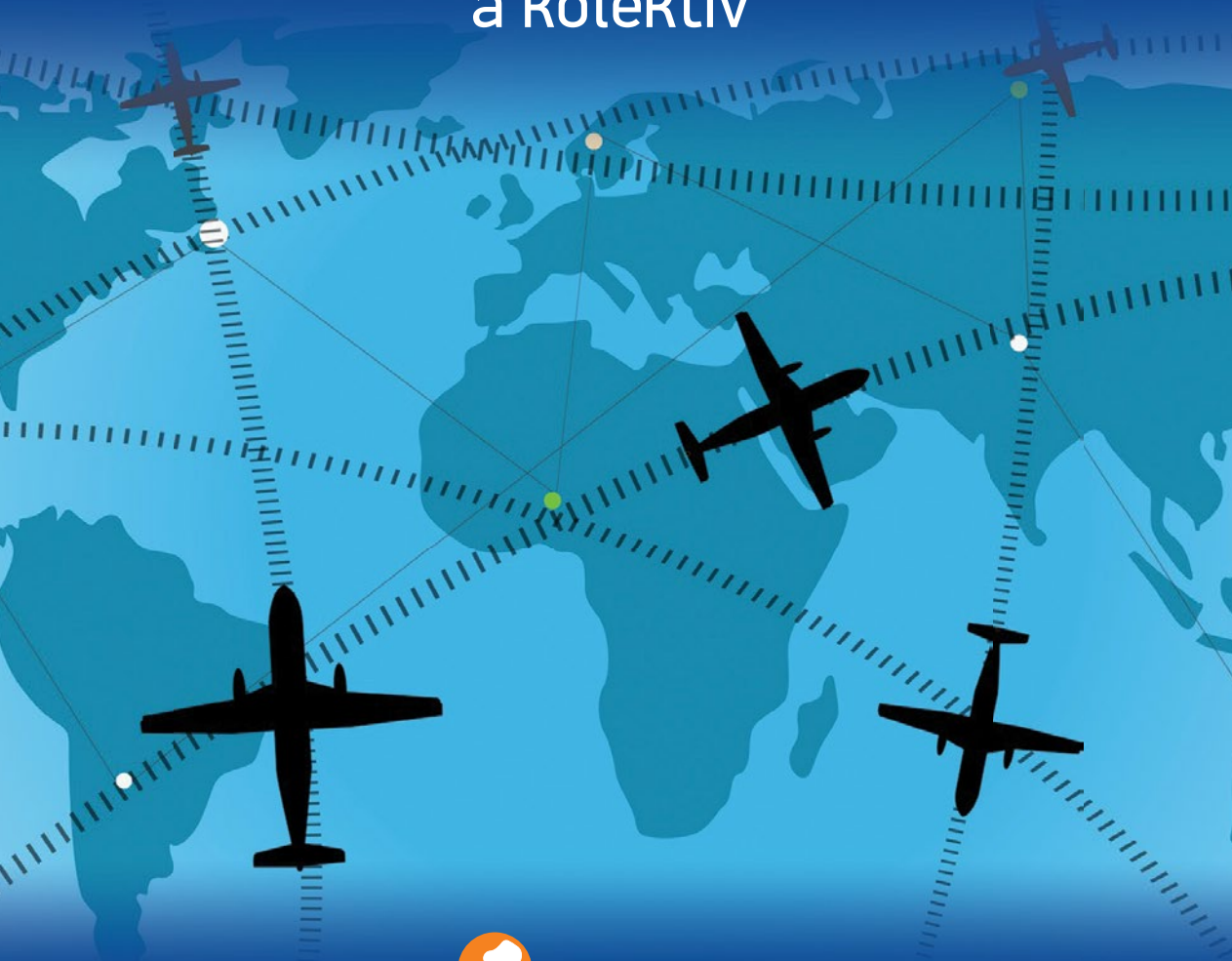

Ekonomika CESTOVNÍHO RUCHU

Jaromír Beránek
a kolektiv

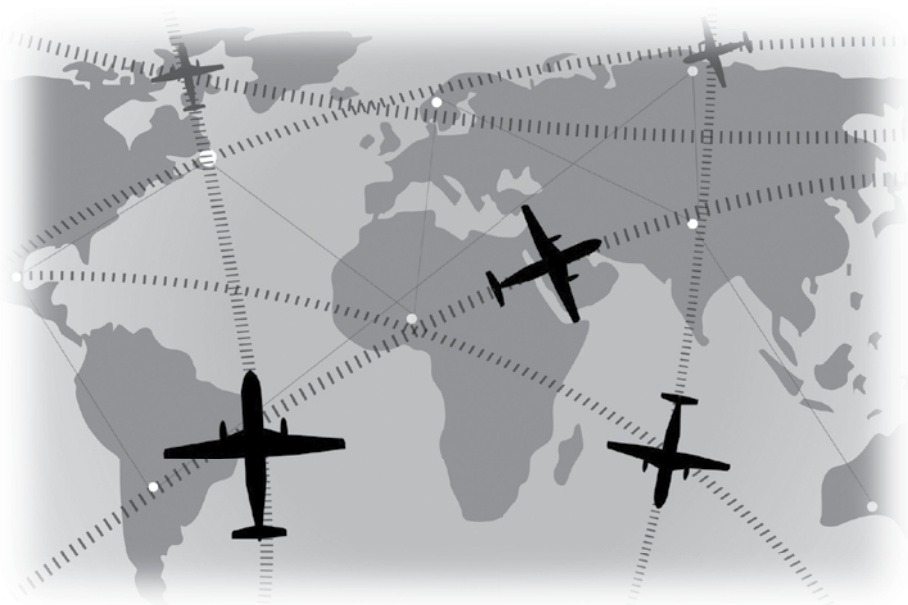

EKONOMIKA CESTOVNÍHO RUCHU

Ekonomika

CESTOVNÍHO RUCHU

Jaromír Beránek
a kolektiv

Ing. Jaromír Beránek a kolektiv

Ekonomika cestovního ruchu

Vydal MAG CONSULTING s.r.o.

Táboritská 1000/23

130 00 Praha 3 - Žižkov

<http://www.magconsulting.cz>

Odborná revize textu Ing. Blanka Sodomková

Odpovědná redaktorka Helga Jindrová

Foto na obálce fotobanka Allphoto

Sazba Q point

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Počet stran 296

První vydání, Praha 2013

© MAG CONSULTING s.r.o., 2013

Cover Design © Q point, 2013

Cover Photo © Allphoto, 2013

Všechna práva vyhrazena, žádná část této publikace nesmí být šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez souhlasu nakladatele.

ISBN 978-80-271-9361-5 (pdf)

ISBN 978-80-86724-46-1 (print)

OBSAH

1	CESTOVNÍ RUCH A JEHO SPECIFIKA	9
1.1	Cestování vs. cestovní ruch	9
1.2	Hlavní zvláštnosti cestovního ruchu	10
1.3	Cestovní ruch jako mnohostranný jev současné doby	11
1.4	Definice cestovního ruchu	14
1.5	Účastníci cestovního ruchu	16
1.6	Cestovní ruch jako systém	18
1.6.1	Subjekt cestovního ruchu	19
1.6.2	Objekt cestovního ruchu	19
1.6.3	Předmět cestovního ruchu	19
1.7	Základní ekonomické aspekty cestovního ruchu	21
1.8	Cestovní ruch jako sektor ekonomiky a ekonomická činnost	25
1.8.1	Třídění ekonomických činností	25
1.8.2	Průmysl cestovního ruchu	27
1.8.3	Ekonomika cestovního ruchu	29
1.8.4	Vztah cestovního ruchu se sektory národního hospodářství	29
1.8.5	Pohled na cestovní ruch jako na samostatné odvětví	35
1.9	Cestovní ruch jako trh	36
1.9.1	Socioekonomické zásady trhu cestovního ruchu	40
2	EKONOMIKA CESTOVNÍHO RUCHU	42
2.1	Předmět ekonomiky cestovního ruchu	42
2.2	Metodologie ekonomiky cestovního ruchu	43
2.3	Specifika, principy a problémy ekonomiky cestovního ruchu	44
2.4	Produkt cestovního ruchu jako ekonomická kategorie	47
2.4.1	Ekonomické statky	47
2.4.2	Vymezení produktu cestovního ruchu	49
2.4.3	Výrobní faktory a jiné zdroje produktu cestovního ruchu	57
2.4.4	Alternativní náklady výroby produktu cestovního ruchu	58
2.5	Sezonnost cestovního ruchu	60

2.6	Ekonomické a finanční ukazatele v cestovním ruchu	62
2.6.1	Ekonomické ukazatele rozvoje cestovního ruchu	63
2.6.2	Ukazatele ekonomické efektivity podniků cestovního ruchu	65
3	CESTOVNÍ RUCH Z MAKROEKONOMICKÉHO HLEDISKA	86
3.1	Vliv průmyslu cestovního ruchu na ekonomiku země	86
3.2	Příjmy z cestovního ruchu a výdaje na cestovní ruch	88
3.3	Spotřeba v cestovním ruchu	93
3.4	Turistický export a import	98
3.5	Turistický obrat	99
3.6	Investice do cestovního ruchu	100
3.7	Cestovní ruch a HDP/HNP	102
3.7.1	Hrubý turistický produkt	103
3.7.2	Výpočet HDP/HNP výdajovou metodou	105
3.7.3	Výpočet HDP/HNP důchodovou metodou	107
3.7.4	Výpočet HDP/HNP výrobní metodou (podle přidané hodnoty)	109
3.8	Zaměstnanost v cestovním ruchu	113
3.8.1	Trh práce, zaměstnanost a nezaměstnanost	113
3.8.2	Charakteristika pracovních příležitostí v cestovním ruchu	116
3.8.3	Zaměstnanost v cestovním ruchu podle různých kritérií	118
3.8.4	Výkony zaměstnanosti v cestovním ruchu	126
3.8.5	Mzdy v cestovním ruchu	127
3.9	Podíl cestovního ruchu na ekonomických ukazatelích v ČR	130
3.10	Nepřímý vliv cestovního ruchu na národní ekonomiku	131
3.10.1	Koeficient příjmu z cestovního ruchu (multiplikátor)	131
3.10.2	Keynesova spotřební, úsporová a investiční funkce	135
3.10.3	Rozšířený pohled na multiplikátor v cestovním ruchu	138
3.11	Omezující faktory cestovního ruchu	140
4	MATERIÁLNĚ-TECHNICKÁ ZÁKLADNA CESTOVNÍHO RUCHU	142
4.1	Doprava	142
4.1.1	Autobusová a automobilová doprava	148
4.1.2	Železniční doprava	150
4.1.3	Letecká doprava	153
4.1.4	Vodní doprava	158
4.1.5	Dopravní ukazatele v České republice	160

4.2	Ubytování a stravování	170
4.2.1	Ubytovací zařízení	170
4.2.2	Stravovací zařízení	180
4.3	Cestovní kanceláře a agentury	184
4.3.1	Cestovní kancelář	186
4.3.2	Cestovní agentura	187
4.3.3	Získání živnostenského oprávnění	188
4.3.4	Pojištění záruky pro případ úpadku CK	189
4.3.5	Cestovní smlouva	190
4.3.6	Organizace slučující cestovní kanceláře a agentury v ČR	191
4.3.7	Cestovní kanceláře a agentury v ČR a jejich ekonomické výsledky ..	192
4.4	Zábavní průmysl	194
4.4.1	Animační programy v zábavním průmyslu	196
5	TRH CESTOVNÍHO RUCHU	198
5.1	Pojem trhu cestovního ruchu	198
5.2	Vývoj trhu cestovního ruchu	199
5.3	Funkce a role trhu cestovního ruchu	200
5.4	Specifika trhu cestovního ruchu	201
5.4.1	Klasifikace trhů a regionů cestovního ruchu	205
5.4.2	Kapacita trhu cestovního ruchu	206
5.4.3	Výzkum a analýza trhu cestovního ruchu	206
5.5	Struktura a infrastruktura trhu cestovního ruchu	208
5.5.1	Vícekritériální charakter systému a struktury trhu cestovního ruchu	208
5.5.2	Podstata a základní elementy infrastruktury trhu cestovního ruchu	210
5.6	Konkurence jako mechanismus trhu cestovního ruchu	212
5.7	Poptávka	214
5.7.1	Poptávka a faktory, které ji definují	214
5.7.2	Elasticita poptávky v cestovním ruchu	217
5.7.3	Metody prognózování poptávky v cestovním ruchu	218
5.7.4	Segmentace poptávky po službách cestovního ruchu	221
5.7.5	Motivy a cíle cestování	225
5.8	Nabídka	228
5.8.1	Zisk a jeho vliv na nabídku	228
5.8.2	Role technologie výroby v nabídce	229

5.8.3	Role časových parametrů výroby v nabídce.	230
5.8.4	Výrobní náklady a nabídka produktu cestovního ruchu.	232
5.8.5	Elasticita nabídky v cestovním ruchu.	237
5.8.6	Specifika nabídky podle segmentů průmyslu cestovního ruchu ..	238
5.9	Rovnováha na trhu cestovního ruchu a mechanismus nabídky a poptávky	247
5.9.1	Teritoriální rozložení nabídky a poptávky a jeho vliv na rovnováhu	248
5.9.2	Odlíšnost vnímání produktu stranou nabídky a poptávky	248
5.9.3	Bod tržní rovnováhy.	249
5.9.4	Státní regulace trhu	250
5.9.5	Rovnováha trhu cestovního ruchu v dynamice	255
5.9.6	Cestovní ruch v kontextu celoeconomické rovnováhy	257
5.10	Odbytiště produktů na trhu cestovního ruchu.	258
5.10.1	Přímá odbytiště	259
5.10.2	Nepřímá odbytiště	260
6	MEZINÁRODNÍ CESTOVNÍ RUCH	261
6.1	Mezinárodní cestovní ruch jako specifická forma obchodu se službami	261
6.2	Současný stav mezinárodního cestovního ruchu	263
6.3	Význam mezinárodního cestovního ruchu	264
6.3.1	Negativní sociálně-ekonomické aspekty mezinárodního cestovního ruchu	268
6.4	Světový trh a regionální trhy mezinárodního cestovního ruchu.	269
6.4.1	Konkurenceschopnost národních ekonomik na trhu mezinárodního cestovního ruchu	274
6.4.2	Zahraníční cestovní ruch České republiky	277
6.5	Mezinárodní cestovní ruch a teorie mezinárodního obchodu	278
6.5.1	Merkantilistická teorie a cestovní ruch	278
6.5.2	Teorie absolutních výhod a cestovní ruch.	279
6.5.3	Teorie komparativních výhod a cestovní ruch	280
6.5.4	Heckscherův-Ohlinův model a turistické toky mezi zeměmi.	281
6.5.5	Teorie životního cyklu produktu/destinace	283
6.5.6	Cestovní ruch a další teorie mezinárodního obchodu	284
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	287

1 CESTOVNÍ RUCH A JEHO SPECIFIKA

1.1 Cestování vs. cestovní ruch

Člověk má paradoxní potřebu cestovat, seznamovat se s národy a jejich zvyky, kulturou a historií. Jedná se o jednu z vyšších intelektuálních forem rekreace, kterou často doprovází různorodé aktivity. Proto lidé cestují již po tisíciletí, nehledě na válečné konflikty, nesjízdné cesty, hlad a jiná omezení (Chasbulatov, 2012). Cestování je tedy charakterizováno především přemísťováním jednotlivců, skupin osob podle zájmů a cílů, celých expedic včetně vojenských, skládajících se z několika set, a dokonce i tisíců specialistů, diplomatů, migrantů a přistěhovalců. Pro některé národy se cestování stalo způsobem života ustáleným před stoletími a vyvolaným klimatickými zvláštnostmi v místě jejich působiště. Sem patří především kočovné kmeny, které se pravidelně z důvodu hledání nových pastvin přemísťují spolu se stády dobytka, přičemž hranice států nejsou pro ně překážkou.

Z výše uvedeného vyplývá, že cestování je obecným pojmem, který označuje přemísťování lidí prostorově a časově. Člověk, který cestuje, se označuje jako „cestující“ bez ohledu na cíl, směr a dopravní prostředky. V závislosti na typu cesty je možné cestujícího nazývat mořeplavcem, kosmonautem, byznysmenem, naturalistou atd. s ohledem na cíle, směry, dopravní prostředky a jiné důležité i méně důležité charakteristiky. Cestování a cestovní ruch jsou v současné době chápány jako dva související pojmy, které charakterizují určitý životní styl člověka. Sem patří odpočinek, zábava, sport, poznání okolí, obchod, léčba a mnoho dalších činností. Cestovní ruch jako zvláštní případ cestování však má určitá omezení, charakteristiky a mnoho různých definic. Na rozdíl od cestování je cestovní ruch kategorií, jež se nachází pod silným vlivem ekonomiky. Může být chápán jako zvláštní masová forma cestování, ale i jako činnost spojená s organizací a uskutečněním samotného cestování. Základní rysy cestovního ruchu lze spatřovat v dočasnosti změny místa stálého bydliště, nevýdělečném charakteru cesty a pobytu a tvorbě vztahů mezi lidmi, které cestovní ruch vyvolává.

Pokud by pojem cestovní ruch zahrnoval cestování do vzdálenějších míst od místa trvalého sídla, byla by historie cestovního ruchu velmi bohatá, neboť takto cestovali už Egypťané, Řekové, Peršané, Sumerové a další starověké civilizace. Rozvoj cestování je potom spjat s počátkem obchodních, objevitelských a kolonizačních cest do zámoří. Jedním z prvních známých cestovatelů byl na přelomu 13. a 14. století benátský kupec Marco Polo a z jeho doby pochází řada významných cestopisů a map tehdy známého světa. Od poloviny 16. století jsou již doloženy případy, kdy obyvatelé severní Evropy pravidelně jezdí za účelem léčby do lázní, do známých studijních center Itálie a k památkám velkých civilizací do jižní Evropy. Cestování bylo výsadou šlechty a diplomatů.

Počátky cestovního ruchu v moderním pojetí (jak ho chápeme dnes) jsou datovány až do 18. století, kdy došlo k průmyslové revoluci a posléze rozvoji dopravy, respektive do 19. století, kdy Thomas Cook začal jako první pořádat organizované cesty. Někdy se říká, že právě on položil základy cestovního ruchu, neboť poté, co si povšiml komerční perspektivy masového cestovního ruchu, založil první cestovní kanceláře, zahájil rezervaci míst v dopravě a hotelích, zavedl klasifikaci hotelů i cestovní šeky a vydával kvalitní průvodce s vyčerpávajícími informacemi. Ve 20. století zasahuje cestovní ruch širší vrstvy obyvatelstva, protože jsou postupně splňovány předpoklady pro jeho rozvoj – především svoboda pobytu a pohybu, disponibilní fond volného času a dostatek finančních prostředků na uspokojení i méně zbytných potřeb. Populární se stávají lázeňské pobyty, pobyty u moře, na horách a plavby. Lze říci, že rozvoj těchto způsobů rekreace pokračuje dodnes. Cestovní ruch je v současnosti jednou z nejsvobodnějších lidských činností, neboť v demokratickém světě nikde nikdo nikomu nepřikazuje, kam smí nebo nesmí jezdit.

1.2 Hlavní zvláštnosti cestovního ruchu

V. A. Kvartalnov se ve své knize *Teorie a praxe cestovního ruchu* pokoušel zachytit hlavní zvláštnosti cestovního ruchu, které by ho odlišily od cestování. Tvrdí například, že na rozdíl od cestování představuje cestovní ruch **přemístění lidí ve velmi krátkých časových intervalech**. Cestovní ruch jakožto masový jev 20. století se rozvinul pod vlivem politicko-ekonomické situace ve vyspělé společnosti, kde zaměstnanci získali právo na každoroční krátkou dovolenou (trvající průměrně 2 až 3 týdny). Po druhé světové válce se zlepšila finanční situace lidí, což umožnilo vynakládat peněžní prostředky na odpočinek a krátkodobé cestování za účelem relaxace. Rozvoj dopravních prostředků, který začal éru transkontinentálních letů, pak umožnil navštívit skoro každý koutek světa ve velmi krátkém časovém horizontu. Podle statistických údajů mají největší podíl na cestovním ruchu víkendové pobyty, následují zájezdy trvající 6–7 dní a mnohem menší část patří zájezdům na 8 až 12 dní. Ostatní, dlouhodobější zájezdy statisticky nehrají se svým nepatrným podílem významnější roli.

Pro cestovní ruch je dále důležité **vymežit místo bydliště**, neboť cestovní ruch představuje (zjednodušeně řečeno) odjezd lidí z místa jejich bydliště do jiné oblasti či jiného státu za účelem cestování. Cesty v místě bydliště, například do práce a zpátky, tedy nepatří k cestovnímu ruchu. Ve státech, kde existuje povinnost nahlášení místa bydliště, se toto místo vztahuje k trvalému bydlišti, jež se registruje příslušnými státními orgány, které mají na starosti otázky migrace obyvatelstva. Existuje ale i jiná kategorie – obvyklé místo bydliště, které je stanoveno na základě údajů o době, po kterou člověk bydlí na jednom místě (ve městě, regionu). Přitom je nutno pro každý region i město odlišit osoby, které mohou být zařazeny buď do kategorie osob s trvalým pobytem, nebo do kategorie návštěvníků. Mezi cesty v místě bydliště mohou být zařazovány cesty na různé vzdálenosti trvající různou dobu. Např. v malém městě trvá cesta do práce 20–30 minut při vzdálenosti několika kilometrů, ve velkém městě lze cestovat i tři hodiny a urazit vzdálenost 50–100 km. Zatímco pro obyvatele venkova představuje vzdálenost 70 kilometrů dalekou cestu, ve velkoměstech může být taková cesta realizována v rámci města.

Cestovní ruch souvisí s volným časem, přičemž pojem **volný čas** vychází z obecné definice cestovního ruchu jako způsobu odpočinku. Tato „definice“ není spravedlivá k některým typům cestovního ruchu – např. k cestovnímu ruchu s profesními motivy, jehož účastníci jsou pracovníci na služebních cestách. Také mnozí chataři na svých chatách často více pracují, než že by tam jezdili za odpočinkem, přesto chataření a chalupaření zařazujeme pod tzv. rekreační cestovní ruch.

Důležitým pojmem, s nímž se setkáváme v souvislosti s cestovním ruchem, je **účel cestování**, který napomáhá vymezení typů činností, jež spadají pod cestovní ruch (v důsledku toho pak v některých státech pro tyto činnosti platí zvýhodněné celní, daňové a další podmínky, které stanoví stát speciálně pro oblast cestovního ruchu). Hlavními cíli cestovního ruchu jsou zábava, rekreace a poznání, dále se někteří lidé účastní cestovního ruchu za účelem ozdravení a léčení, jiní sledují profesní cíle, navštěvují známé a příbuzné atd. V České republice se z hlediska účelu cestování člení cestovní ruch na mnohé typy (záleží na pojetí autorů), rozlišuje se např. rekreační cestovní ruch, kulturně-poznávací cestovní ruch, cestovní ruch zaměřený na poznávání přírodního prostředí (jehož součástí je i ekoturistika), zdravotně orientovaný cestovní ruch (zahrnující mj. pobyty v lázních a wellness centrech), sportovně orientovaný cestovní ruch, cestovní ruch se společenskými motivy (kam patří i návštěvy přátel), dále vzdělávacími, profesními, náboženskými, dobrodružnými motivy atd.

V neposlední řadě představuje cestovní ruch důležitou **součást ekonomiky** mnohých států. Přispívá k růstu zaměstnanosti místního obyvatelstva, k využívání kapacity hotelů, restaurací, kulturních i sportovních akcí, k přílivu zahraniční měny aj. Cestovní ruch, založený na využití domácích turistických zdrojů, je významnou položkou příjmů státního rozpočtu mnohých států včetně České republiky.

1.3 Cestovní ruch jako mnohostranný jev současné doby

Existuje několik pohledů na cestovní ruch jako na jev současné doby. Nejčastěji jsou tato hlediska vnímána jako vzniklá šablona a rozdílu mezi nimi si laik sotva povšimne. Ve člancích žurnalistů nebo ve výrocích ekonomů či hejtmanů krajů se často můžeme dočíst či doslechnout, že „cestovní ruch je typem přemístování a hospodaření“. Jedná se v podstatě o nejrozšířenější tvrzení o cestovním ruchu, o němž málokdo vůbec diskutuje. Dalším rozšířeným názorem je tvrzení, že „cestovní ruch je meziodvětvový komplex nebo trh, na kterém vládne cestovní kancelář (touroperátor) vytvářející z produkci různých odvětví turistický produkt.“ Na cestovní ruch je ale také možné nahlížet jako na „samostatný druh ekonomické činnosti, konkrétně činnosti spojené s obsluhováním účastníků cestovního ruchu“. Přitom samotní turisté jsou si jisti, že „cestovní ruch je jejich činnost během rekreace“. Všechna tato hlediska nelze stavět proti sobě, spíše se navzájem doplňují a dokazují, že v moderním světě vystupuje cestovní ruch jako složitý pojem, který má mnoho stran, protože žádná z existujících věd ho nemůže úplně a vyčerpávajícím způsobem charakterizovat jako objekt vlastních zkoumání. Vědecká badání, syntetizující tato různá hlediska, vymezují cestovní ruch právě jako vzájemný vztah komplexu věd o cestovním ruchu a praxe v oblasti cestovního ruchu.

Cestovní ruch jakožto složitý sociálně-ekonomický fenomén je tedy v současnosti vzhledem ke své mnohostrannosti a průřezovosti předmětem zkoumání několika věd-

ních disciplín (ekonomie, geografie, ekologie, sociologie, psychologie a dalších), přičemž každá věda nahlíží na cestovní ruch ze svého pohledu a zkoumá ho s vlastním metodologickým aparátem. Tato publikace se zaměří na zkoumání cestovního ruchu z ekonomického hlediska, bude tedy zkoumat jeho ekonomické aspekty spojené s produkcí a realizací služeb a zboží specifického charakteru, souvisejícího s účastí na cestovním ruchu.

Pokud bychom chtěli nahlížet na cestovní ruch jako na vědu, vyžaduje se:

- jediný komplexní přístup k vědě o cestovním ruchu jako k předmětu vědeckého poznání;
- systematizace existujících vědeckých přístupů k analýze rozvoje cestovního ruchu;
- přesné vymezení předmětu, subjektu a objektu zkoumání;
- určení rámce aktuální vědecké problematiky a sjednocení jejích samostatných komponent do celku;
- shrnutí získaných znalostí a metod zkoumání cestovního ruchu;
- prostřednictvím analýzy zkoumání systému vztahů mezi vědami, jako jsou antropologie, ekologie, ekonomika, nauka o rekreaci atd.

Cestovní ruch jako věda v podstatě syntetizuje údaje různých vědeckých disciplín, které zkoumají cestovní ruch, a zabývá se vytvářením a rozvíjením komplexní koncepce cestovního ruchu. Vědeckému zkoumání se cestovní ruch těší od počátku 20. století, kdy – jak již bylo řečeno – se o něm hovoří jako o novém sociálním jevu. S rozvojem sociálních věd začalo zkoumání cestovního ruchu jako sociálního fenoménu postupně nabývat složitější struktury, i když byly ve většině případů analyzovány jenom jeho úzké aspekty (teritoriální pohyby, psychologické motivy atd.). Pouze geografie a částečně antropologie se držely všeobecné zásady a snažily se ukázat přínos každé disciplíny do zkoumání cestovního ruchu. Po první světové válce se začaly zkoumat historické aspekty cestovního ruchu, odborníci se z tohoto hlediska zaměřili jak na zkoumání cestovního ruchu jako celku, tak na stav jednotlivých destinací.

Od začátku třicátých let začali k tomuto tématu přispívat i vědci z jiných vědeckých oborů. Např. geografové předložili řadu popisných prací, které měly velký význam jak pro domácí, tak i výjezdový cestovní ruch¹. Následuje i zkoumání ekonomických aspektů: během desetiletí po 2. světové válce se totiž cestovní ruch stal impulsem k ekonomickému rozvoji velkého počtu zemí, zejména těch, které se osvobodily z koloniálního útlaku. Velký význam měl při popularizaci výjezdového cestovního ruchu vznik charterové letecké dopravy² v padesátých letech 20. století. V šedesátých letech už nebyly zpochybňovány přednosti cestovního ruchu a vznikla myšlenka, že naopak může být výborným způsobem odměňování pracujících jak v zemích třetího světa, tak v ekonomicky rozvinutých státech. Postupně se začínal rozšiřovat názor, že „cestovní ruch = rozvoj“; cestovní ruch pronikal do nových teritorií a zapojovalo se do něj stále větší množství lidí. Byla očekávána vysoká ziskovost tohoto oboru, která by několikrát převyšovala náklady, stimulovala místní ekonomiku a zlepšovala životní podmínky místních obyvatel.

1 Domácí cestovní ruch zahrnuje cesty domácího obyvatelstva po vlastní zemi, kdežto výjezdový cestovní ruch představuje cesty domácího obyvatelstva do zahraničí.

2 Na rozdíl od pravidelných linek je charterová doprava založena na tom, že letecká společnost pronajme celé letadlo cestovní kanceláři, firmě apod.

Masový cestovní ruch se šířil a realizované projekty byly podrobovány analýze, ale také kritice. Během této doby se totiž objevili odpůrci masového cestovního ruchu. Na pozadí všeobecné kritiky zněly hlasy zejména zástupců konzervativních a nostalgických názorů. Vážná kritika se zrodila i v ekonomické sféře, která po detailním zkoumání ukázala, že skutečný výnos je menší než očekávaný, kromě toho odliv kapitálu a zveličování pozitivních stránek často zastíňují předpokládané ekonomické výhody v oblasti cestovního ruchu. Pomocí metody „brainstorming“³ bylo mnohými vědci zkoumáno negativní působení cestovního ruchu i na neekonomickou sféru, např. na životní prostředí. Ekologové např. řešili problém zachování národních parků (a jiných cenných území se zachovalými ekosystémy) a koncepce limitů dovoleného zatížení destinací cestovního ruchu. Zkoumání tématu rekreace vyvolalo také mnoho otázek v oblasti psychologie a politologie.

V šedesátých letech 20. století pak bádání polevilo, cestovní ruch byl považován za předmět vědeckého zkoumání jen zřídka a údaje ze sféry cestovního ruchu nepodléhaly systematizaci. Avšak v sedmdesátých letech si vědci opět uvědomili význam cestovního ruchu jako vědeckého objektu, a byla dokonce zahájena organizace různých vědeckých konferencí. Význam tohoto tématu rostl, o čemž svědčily články ve vědeckých časopisech, kde byly otištěny vědecké práce jak teoretického, tak praktického charakteru, nebo publikace všeobecné povahy. K významným časopisům *Tourist Review* (1946) a *Journal of Travel Research* (1962) se přidaly např. publikace *Annals of Tourism Research* (1973), *Tourism Recreation Research* (1977), *Tourism Management* (1980), *The Journal of Tourism Studies* (1990) atd. Jako potvrzení formování vědy o cestovním ruchu je nutné konstatovat také rostoucí množství literatury, bibliografií a vydání písemných pramenů vztahujících se k cestovnímu ruchu.

Dalším stimulem ke zkoumání problémů cestovního ruchu byla negativní reakce ze strany obyvatelstva řady zemí třetího světa. Nespokojenost vykazovaly zejména národy zemí podporujících křesťanské hodnoty. Například na Havaji vypukla vlna protestů proti masovému cestovnímu ruchu, jehož vedlejšími účinky bylo šíření prostituce a kriminality nebo nežádoucí vlivy na kulturu a ekologii. Kritika masového cestovního ruchu se stala základem diskusí na mezinárodní úrovni a hledaly se odpovídající alternativy k němu. Jako nejvhodnější se jevil tzv. „měkký cestovní ruch“ či „ekologický cestovní ruch“ rozvíjející se v souladu s principem trvale udržitelného rozvoje, jenž zajišťuje potřeby účastníků cestovního ruchu způsobem, který napomáhá rozvoji území s přihlédnutím k šetrnému využívání přírodních a kulturních hodnot a vede k dlouhodobé prosperitě dané oblasti, aniž by zároveň ohrozil uspokojení potřeb budoucích generací.

V devadesátých letech 20. století, pro které je charakteristické rozdělování sfér zkoumání, přebírala každá vědecká disciplína stále více metody a výsledky vedlejších věd. Vznikl těsnější vztah mezi vědami, jako jsou politologie a sociologie, ekonomie a marketing, ekologie a geografie. Např. problémy životního prostředí, které zůstávají hlavně příčinou nespokojenosti ekologů, byly aktivně zkoumány i geografii, která se spolu s dalšími vědami soustředila na zkoumání určitých oblastí šíření cestovního ruchu (hory, pobřeží, ostrovy a městská centra). Spolupráce hostitelské strany, hostů a spojujícího článku (průvodců, překladatelů) byla pro změnu hodnocena jak sociologií a antropologií, tak i psychologii a politologií.

3 Skupinová technika zaměřená na generování co nejvíce nápadů na dané téma.

O rozšiřování bádání v oblasti cestovního ruchu svědčí také vznik organizací, které se zajímají o komerční i teoretické aspekty tohoto oboru. Většina těchto organizací vnímá cestovní ruch jako samostatné hospodářské odvětví. Na mezinárodní úrovni je nejznámější organizací zabývající se cestovním ruchem Světová organizace cestovního ruchu (*World Tourism Organization*, původně označovaná zkratkou WTO, později kvůli vzniku Světové organizace obchodu – *World Trade Organization* – převzala označení UNWTO jako *United Nations World Tourism Organization*). Tato nevládní agentura, založená v roce 1975, sbírá a publikuje údaje o cestovním ruchu, zajišťuje technickou podporu a organizaci konferencí, podporuje vzdělávací programy a trvale udržitelný rozvoj cestovního ruchu atd. Stejně funkce jako UNWTO plní na úrovni Evropy Evropská komise cestovního ruchu (*European Travel Commission*, ETC, založená v roce 1951). Na národní úrovni disponuje pak většina zemí výbory pro cestovní ruch (např. *U. S. Travel & Tourism Administration*) a některé země, pro jejichž ekonomiku hraje cestovní ruch velmi významnou úlohu, mají také ministerstva cestovního ruchu (např. Egypt). V České republice spadá oblast cestovního ruchu do působnosti Ministerstva pro místní rozvoj ČR, které založilo agenturu *CzechTourism*, jejímž hlavním cílem je celosvětová propagace České republiky jako turisticky atraktivní destinace.

Vědeckým zkoumáním rozvoje cestovního ruchu se zabývají např. organizace *Association Internationale d'Experts Scientifiques du Tourisme* (AIEST, 1951) nebo *Travel & Tourism Research Association* (TTRA, 1970). Do rozvoje cestovního ruchu přispěla také sociálně-vědecká centra, z nichž mnohá organizují kongresy věnující se problematice cestovního ruchu, např. Americké sdružení antropologů, Mezinárodní geografický svaz či Mezinárodní sociologický svaz. Za zmínku stojí i fakt, že poslední dva zmiňované svazy založily oficiální výzkumné skupiny pro cestovní ruch.

1.4 Definice cestovního ruchu

Cestovní ruch se projevuje v mnoha formách a aspektech, proto je velmi obtížné ho jedinečně a přesně definovat. Přitom vymezení koncepce cestovního ruchu a pokud možno stanovení její přesnější definice je nezbytné:

- za účelem zkoumání, analýzy a prognózování rozvoje cestovního ruchu jako sociálně ekonomického jevu;
- za účelem statistického zkoumání cestovního ruchu s co nejvyšší možnou přesností;
- za účelem aplikace legislativních a ekonomických úlev stanovených zákony řady zemí a společenstev v oblasti cestovního ruchu.

O odlišení cestovního ruchu od širšího pojmu „cestování“ se odborníci pokoušeli již začátkem 20. století. Mezi ně patřili zejména E. Guyer-Freuler (1905), E. Piccard (1911), J. Guth (1917) a W. Morgenroth (1927).⁴ V této době se hovořilo o cestovním ruchu jako o novém společenském jevu. V pozdějších definicích se objevuje snaha postihnout také jeho ekonomické stránky. První, kdo poukázal na ekonomické aspekty cestovního ruchu, byl H. von Schullard, který považoval cestovní ruch za „soubor operací zejména ekonomického charakteru, které se přímo vztahují na vstup, pobyt a pohyb cizinců vně i uvnitř určité země, města nebo regionu.“ V této definici však bere v úvahu pouze

4 Letopočty v závorkách označují data jejich vědeckých prací.

cizince. Významným mezníkem ve vědeckém zkoumání cestovního ruchu se staly definice švýcarských profesorů, kteří položili základy moderní, tzv. švýcarské školy cestovního ruchu. Jejich definice se od sebe téměř nelišily, ve známost vešla zejména definice profesora Kaspara (1975), který cestovní ruch definoval jako *souhrn vztahů a jevů, které vyplývají z cestování anebo pobytu osob, přičemž místo pobytu není hlavním ani trvalým místem bydlení nebo zaměstnání*.⁵

V průběhu 20. století vznikly desítky definic a úsilí řady mezinárodních organizací se soustředilo na jejich sjednocení tak, aby bylo umožněno statistické sledování a mezinárodní srovnávání cestovního ruchu. Mezinárodně uznávanou definicí cestovního ruchu se stalo vymezení, na němž se shodlo 250 představitelů z 91 zemí, kteří se účastnili Mezinárodní konference o statistice cestovního ruchu. Konferenci pořádala Světová organizace cestovního ruchu (tehdy WTO, dnes UNWTO) v roce 1991 v Ottawě a definice cestovního ruchu, která z ní vzešla, zní takto: „*Cestovní ruch je činnost osoby cestující na přechodnou dobu do místa mimo její běžné životní prostředí, a to na dobu kratší než je stanovena, přičemž hlavní účel její cesty je jiný než vykonávání výdělečné činnosti v navštíveném místě.*“

V souvislosti s touto definicí je vhodné vysvětlit některé pojmy. Jako „místo mimo běžné životní prostředí“ je často chápáno trvalé bydliště, ale v podstatě se může jednat o jakékoliv místo, kde se osoba běžně vyskytuje. Za „přechodnou dobou“ je u mezinárodního cestovního ruchu považován 1 rok, u domácího pak 6 měsíců. „Výdělečná činnost“ je chápána jako činnost, která je založena na trvalém či přechodném pracovním poměru, takže je-li např. pracovník vyslán do zahraničí na služební cestu, spadá podle této definice mezi účastníky cestovního ruchu.

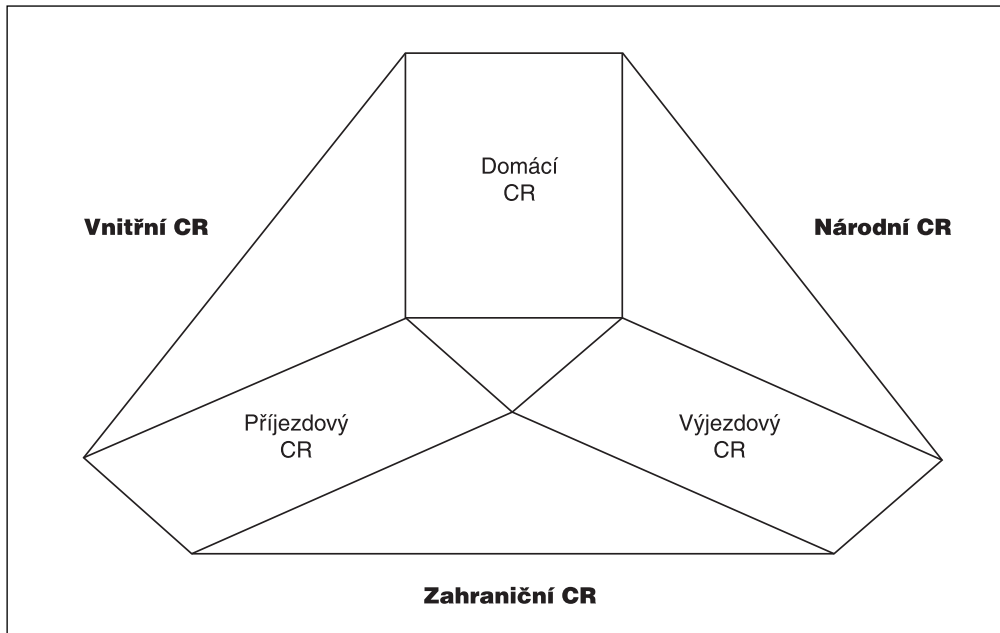
Vzhledem k tomu, že přechodná doba se vztahuje k různým typům (druhům) cestovního ruchu dle místa realizace (podle území, na kterém probíhá), je vhodné vymezit ještě pojmy „domácí“ a „mezinárodní“ cestovní ruch. **Domácí cestovní ruch** je cestovní ruch domácího obyvatelstva na území vlastního státu, účastníci tedy nepřekračují hranice své země. Protikladem k domácímu cestovnímu ruchu je **zahraniční cestovní ruch** konkrétního státu, při kterém naopak k překračování státních hranic dochází. Zahraniční cestovní ruch má dvojí charakter: výjezdy občanů dané země do zahraničí tvoří tzv. **výjezdový cestovní ruch** (outgoing) a příjezdy zahraničních návštěvníků do dané země se označují jako tzv. **příjezdový cestovní ruch** (incoming).

Nejširším pojmem z hlediska územní realizace cestovního ruchu je **mezinárodní cestovní ruch**, který zahrnuje pohyby účastníků cestovního ruchu mezi státy bez konkrétního teritoriálního určení, jedná se tedy v podstatě o zahraniční cestovní ruch více států.

Světová organizace cestovního ruchu zavedla další, související typy cestovního ruchu, a to cestovní ruch vnitrostátní neboli **vnitřní** (zahrnující veškerý cestovní ruch na území státu, tedy jak domácí, tak příjezdový) a cestovní ruch **národní** (zahrnující veškerý cestovní ruch obyvatelstva státu, čili domácí i výjezdový).

Pro vymezení cestovního ruchu se někdy používají i jiné termíny, např. rekreace, turistika apod., které však nelze chápat jako synonyma pojmu cestovní ruch. Rekreace je nejčastěji považována za činnost lidí, kteří se zabývají organizací a využíváním svého volného času. Někteří badatelé označují rekreaci za volný čas, během kterého dochází

5 Dle Hesková a kol.: Cestovní ruch, 2006

Obrázek 1: Druhy cestovního ruchu

Zdroj: ČSÚ. Metodika satelitního účtu České republiky

k reprodukci fyzických, intelektuálních a emocionálních sil. V každém případě však rekreace představuje pouze jeden ze základních motivů cestovního ruchu, stejně jako turistika (ta je součástí sportovně orientovaného cestovního ruchu a nabývá mnohých forem – pěší turistika, cykloturistika, vodní turistika atd., nemůže však být zaměňována s cestovním ruchem jako celkem). Oproti tomu může být za synonymum cestovního ruchu považován termín **turismus**, který vznikl počestěním termínů označujících cestovní ruch ve světových jazycích (A) – tourism, (N) – Tourismus, (F) – tourisme, (Š) – turismo apod.).

1.5 Účastníci cestovního ruchu

Pro každou činnost je aktuální otázka vymezení pojmů (tj. jednotných definic a odborných názvů, které jsou všeobecně uznávané a považované za základní), protože umožňují adekvátně interpretovat danou problematiku. Interpretace pojmů je předmětem diskusí mnohých teoretiků cestovního ruchu, neboť terminologie se v této oblasti mění v závislosti na rychlém tempu rozvoje jak společenských vztahů, tak cestovního ruchu samotného a jeho druhů. Nicméně na unifikaci základní terminologie související s cestovním ruchem se shodli představitelé výše zmíněné konference (UN)WTO v Ottawě v roce 1991. Pro statistické sledování cestovního ruchu bylo důležité vymezit zejména pojmy vztahující se k podrobnějšímu rozlišení účastníků cestovního ruchu. Mezinárodně uznávané rozdělení vypadá následovně:

- **stálý obyvatel** (*resident*) – v domácím cestovním ruchu se jedná o osobu, která žije na daném místě alespoň 6 po sobě následujících měsíců před příjezdem do jiného místa na dobu kratší 6 měsíců; v mezinárodním cestovním ruchu je rezidentem osoba, která v dané zemi žije alespoň 1 rok před příjezdem do jiné země na dobu kratší 1 roku;
- **návštěvník** (*visitor*) – osoba, která cestuje do jiné země, než ve které má své trvalé bydliště, anebo jiného místa ve své zemi, ale mimo své bydliště, a to na dobu kratší než 1 rok (respektive 6 měsíců), přičemž hlavní účel její cesty je jiný než vykonávání výdělečné činnosti v navštíveném místě;
- **turista** (*tourist*) – návštěvník, který cestuje na dobu zahrnující alespoň jedno přenocování;
- **výletník, jednodenní návštěvník** (*excursionist, same-day visitor*) – návštěvník, který cestuje na dobu kratší 24 hodin, aniž by v navštíveném místě přenocoval.

Účastníkem cestovního ruchu je tedy návštěvník, a to buď turista, anebo výletník. Samostatnou kategorií je pak ještě **tranzitní návštěvník** (návštěvník, který se zastaví v dané lokalitě nebo zemi na své cestě do jiného cíle cesty, přičemž se může jednat jak o jednodenního návštěvníka, tak také o turistu). Rozdělení návštěvníků na turisty a výletníky se provádí z hlediska doby, po kterou osoby cestují, návštěvníky lze však také rozlišovat podle místa jejich bydliště. Z tohoto pohledu se návštěvníci dělí na domácí návštěvníky – rezidenty (jejichž rezidentská země je stejná jako navštívená země, mohou to být občané sledované země i cizí státní příslušníci žijící ve sledované zemi) a zahraniční návštěvníky – nerezidenty (jejichž země sídla je jiná, než je navštívená země, zároveň jsou za nerezidenty považováni také občané sledované země trvale žijící v cizině).

Rozdělení účastníků cestovního ruchu na turisty a výletníky bylo prezentováno již před zmíněnou konferencí v Ottawě, konkrétně v Římě v roce 1963 na Konferenci OSN pro mezinárodní cestovní ruch. Turista zde byl interpretován jako spotřebitel zájezdu, turistického produktu nebo turistické služby; návštěvník místa nebo státu na přechodnou dobu bez ohledu na jeho občanství, národnost, pohlaví, jazyk a náboženství, který pobývá v daném místě minimálně 24 hodin, ale maximálně 12 měsíců během kalendářního roku, nebo který pobývá mimo místo trvalého bydliště na území jednoho státu a přenocuje zde alespoň jednou; cestuje za účelem zábavy nebo poznání, s léčebnými a profesními cíli, kromě účelu vykonávání výdělečné činnosti. Dále je rozlišován pojem **zahraniční (mezinárodní) a domácí turista**.

V souladu s principy zveřejněnými v Přechodné směrnici pro mezinárodní cestovní ruch⁶ do kategorie mezinárodních turistů nepatří, a nejsou tudíž zařazeni do statistiky cestovního ruchu:

- zahraniční pracovníci;
- migranti, jejich rodinní příslušníci a doprovodné osoby;
- vojáci a jejich rodinní příslušníci, pokud účelem jejich cesty není přemísťování v rámci cestovního ruchu⁷;

6 United Nations Department of Economic and Social Affairs. Provisional Guidelines on Statistics of International Tourism. Statistical Papers. Series M. no. 62. New York, 1978.

7 Některá zahraniční literatura přesto zavádí i pojem vojenský cestovní ruch, v rámci něhož jsou realizovány cesty příslušníků armády.

- osoby cestující za účelem studia na dobu delší než 6 měsíců;
- diplomatictí pracovníci a jejich rodinní příslušníci, služebnictvo;
- kočovníci a uprchlíci, vystěhovalci;
- občané pravidelně cestující v příhraničních oblastech za účelem hledání práce;
- tranzitní cestující;
- účastníci skupinových turistických zájezdů, kteří cestují vlakem a v něm nocují;
- účastníci skupinových turistických zájezdů, kteří cestují turistickým autobusem a v něm nocují;
- posádka námořních lodí a vlaků, která nocuje na lodi nebo ve vozu vlaku;
- posádka letadel, která nenocuje v místě pobytu;
- cestující projíždějící bez zastávek, i když trvá jejich cesta více než 24 hodin.

Do kategorie domácích turistů nepatří a nejsou ve statistice cestovního ruchu vykazováni:

- obyvatelé s trvalým pobytem, kteří se přemísťují do jiného místa nebo oblasti na území státu za účelem organizace svého běžného místa bydliště (například osoby, které mění z nějakých důvodů místo svého bydliště);
- osoby, které se přemísťují do jiného místa na území státu za účelem provádění činnosti financované ze zdrojů v místě přechodného pobytu (například dočasná, sezonní či strážní práce);
- osoby, které pravidelně cestují mezi oblastmi za prací nebo za účelem studia;
- osoby, jejichž vyloučení z cestovního ruchu platí stejně pro mezinárodní i domácí turisty a byly již tedy zmíněny výše (vojáci, kočovníci, uprchlíci, vystěhovalci, tranzitní cestující, účastníci skupinových turistických zájezdů, kteří cestují vlakem či autobusem a v něm nocují, posádka lodí, vlaků a letadel).

Zajímavé je, že zatímco mezinárodně uznávaná definice chápe domácího turistu jako „návštěvníka cestujícího na přechodnou dobu, který v místě pobytu přenocuje alespoň jednou, bydlí v určité oblasti a cestuje do jiného místa na území svého státu, ale mimo své běžné prostředí, pokud účelem cesty není vykonávání výdělečné činnosti“, v USA je domácí turista vymezen takto: „Osoba cestující mimo místo trvalého bydliště na vzdálenost nejméně 50 mil s profesními, poznávacími, osobními a jinými cíli (kromě vykonávání výdělečné činnosti) a zůstávající na jednu noc nebo se vracějící v tentýž den.“⁸

Předmětem zájmu statistiky obvykle nejsou výletníci, tedy osoby bez ohledu na občanství, pohlaví, jazyk a náboženství navštěvující místo, oblast nebo zemi na dobu méně než 24 hodin. Údaje o těchto návštěvnících jsou totiž velmi obtížně zjistitelné (na základě dotazníkových šetření, monitoringu).

1.6 Cestovní ruch jako systém

Cestovní ruch je často zkoumán jako **systém**, tedy jako jednota prvků, mezi kterými jsou určité vztahy a vzájemné vazby. Podle tzv. gnoseologického modelu jsou součástí tohoto systému tři podsystémy: subjekt, objekt a předmět cestovního ruchu.

8 National Tourism Resources Review Commission. Destination USA. Sb. 2. Domestic Tourism. Washington, D.C.: Government Printing Office, 1973